

מנחם א' ריקלין

השפעת פירוש רמב"ן על פירוש חזקוני

מבוא

ר' חזקיה בן מנחם חיבר פירוש לחמישה חומשי תורה וקרא לו בשם חזקוני¹. בין השאר כתב בשיר הפתיחה:

"...ואבואה בראשית רבה, מכילתן וספרא

ספרי, תנחומא, פסקתא, פירושי התורה

ושוטטתי במדינות למצוא פירושי חמישה ספרים

ומצאתי מהם פירושים למיניהם עד עשרים..."

מתברר משורות אלה כי מלבד המדרשים הנזכרים כאן, ששימשו מקורות לפירושו, הוא חיפש ומצא עוד כעשרים פירושים לתורה. כך הוא כותב בהמשכו של שיר הפתיחה:

"וכפי יכולתי הרימותי את חלבם מהם..."

ישנם מפרשים, שיש ראיות מוצקות, כי ר' חזקיה שאב מבארותיהם פירושים שמצאו חן בעיניו ושיבצם בחזקוני, כגון: רש"י, ראבי"ע, רשב"ם, בכור שור, פירוש התוספות ופירוש דעת זקנים מבעלי התוספות. אך הואיל ובשיר הפתיחה הזכיר ששאב מכעשרים פירושים עדיין חסרים לנו מפרשים. על כך כתב שעוועל²: "...והנה לזהות את שמות הספרים הללו אי אפשר לנו מתוך פעולתו של רבנו משום שסתם את משנתו ולא הזכירם בשמם. ועוד יתכן שלעולם לא נדע את שמות החיבורים הללו שכן מסתבר שרבים מהם אבדו בצוק העיתים של הרדיפות והגרושים..."

במאמרי להלן אנסה לברר האם פירוש הרמב"ן הווה אחד המקורות לפירושו של חזקיה בן מנחם. משימה זו יש בה קושי מסוים כי אם נמצא שר' חזקיה מביא בפירושו רעיון המוזכר ברמב"ן, אין זו ראיה גמורה שהושפע ממנו משום שקיימת תמיד האפשרות ששניהם שאבו את אותו רעיון מאחד החיבורים שנעלמו מאיתנו³. על כן יהיה עלינו לחפש הוכחות שאין בהן ספק באשר

1. כך כתב בשיר הפתיחה לחיבורו.

2. שעוועל, כתב יד המחבר, עמ' 7 במבוא.

3. שעוועל עצמו מצביע רבות על דמיון בין פירושי הרמב"ן וחזקוני אך מסיבה זו אינו מונה את הרמב"ן כאחד ממקורותיו הוודאיים.

להתייחסות ודאית וברורה של ר' חזקיה לפירוש הרמב"ן. לשם פתרון בעיה זו, עברתי על כל פירושי הרמב"ן וחזקוני לחמישה חומשי תורה ואת אשר מצאתי אסכם במאמרי זה.

א. זמני חייהם ומקום מגוריהם של רמב"ן ושל ר' חזקיה

לצורך העניין, חשוב לברר מתי והיכן חיו הרמב"ן ור' חזקיה בן מנוח, כי אז נוכל להעריך האם ההשערה שר' חזקיה ראה את פירוש הרמב"ן מתקבלת על הדעת.

הרמב"ן נולד בשנת ד' אלפיים תקנ"ד (1194),⁴ בגירונה שבצפון מזרח ספרד⁵ ובה חי. הויכוח שנערך בינו ובין המומר פאבלו כריסטיאני היה בשנת 1263.⁶ בעקבות פרסום תוכן הויכוח נאלץ לעזוב את ספרד והחליט לעלות ארצה. בשנת 1267 הגיע הרמב"ן לעכו⁷ ונפטר כעבור שלוש שנים בשנת 1270.⁸ בעוד שעל תולדות חייו של הרמב"ן ומקומות מגוריו יש לנו ידיעות מבוססות למדי, הרי שעל תולדות חייו על ר' חזקיה בן מנוח ועל מקום מגוריו אין לנו שום ידיעה ברורה, וכל התאריכים הנזכרים בקשר לתולדות חייו אינם אלא השערה בלבד.

החוקרים סוברים כי מוצאו של ר' חזקיה הוא צפון צרפת. את זאת הם מסיקים מדרך הפרשנות שלו, שהיא דרך הפשט וגם מן הלעזים הרבים בצרפתית עתיקה המופיעים בפירושו.⁹ לעניות דעתי, העובדה שר' יהודה בן אליעזר - הריב"א - מצרפת, הוא הפרשן הראשון המצטט מפירוש חזקוני ואף מזכיר את ר' חזקיה בשמו מרמזת גם היא על מוצאו של ר' חזקיה. גם העובדה שפרט לראבי"ע המצוטט הרבה בחזקוני, הרי הפרשנים שפירושיהם מצוטטים לרוב הם: רש"י, רשב"ם, בכור שור, פירוש התוספות ופירוש דעת הזקנים מבעלי התוספות, כולם מצרפת, מרמזת גם היא שהיה צרפתי.

4. יצחק אונא, הרמב"ן חייו ופעולתו, עמ' 10, וכן מאיר אליעזר ב"ץ רפאפורט, תולדות הרמב"ן, עמ' 3.

5. עזרא ציון מלמד, מפרשי המקרא, ב', עמ' 273.

6. יצחק אונא, הרמב"ן חייו ופעולתו, עמ' ר"ג.

7. יצחק אונא, הרמב"ן חייו ופעולתו, עמ' 89.

8. שעוועל, רבנו משה בן נחמן, תולדות חייו, עמ' ר"ג.

9. שעוועל, חזקוני על פי כתב יד המחבר, הערה 1 למבוא עמ' 5, וראה גם אנציקלופדיה עברית ערך - חזקיה בן מנוח, כרך 17, עמ' 269.

נוכל אולי למצוא רמז על היחס שבין זמנו של הרמב"ן לבין זמנו של ר' חזקיה אם נשווה את התאריכים שבהם נזכרו לראשונה קטעים מפירושיהם אצל מפרשים שבאו אחריהם. הפרשן הראשון שהביא מדברי הרמב"ן הוא ר' בחיי בן אשר מסרגוסא. הוא התחיל לכתוב את חיבורו בשנת ה'אלפיים נ"א¹⁰ (1291), עשרים ואחת שנה אחרי פטירת הרמב"ן. הפרשן הראשון כאמור שהביא בפירושו מדברי ר' חזקיה הוא ר' יהודה בן אליעזר הריב"א מטרוייש¹¹. הוא חיבר את פירושו - "מנחת יהודה" - על התורה בשנת אלפיים ע"ג¹² (1313), פירושו של הריב"א נכתב כעשרים ושתיים שנים אחרי פירושו של ר' בחיי בן אשר. אולי אפשר לראות בזה רמז לתיזוק ההשערה שר' חזקיה היה בן דורו הצעיר של הרמב"ן.

ב. מתי והיכן כתבו רמב"ן ור' חזקיה פירושיהם לתורה?

גם שאלה זו חשובה כדי לברר את מידת הסבירות לאפשרות שפירושו של הרמב"ן הגיע לידינו של ר' חזקיה.

הרב קלמן כהנא כותב¹³ על שלושה כתבי יד של פירוש הרמב"ן לתורה:

1. כתב יד הארלי 5703 בבדיטיש מוזיאום, אשר בסופו 22 עמודים מוקדשים לאלו תוספות שהוסיף הרב ז"ל בפירושו זה בהיותו בעכו¹⁴: סך כל התוספות שצינו בכתב יד זה הוא 89 מהן: 60 בספר בראשית, 12 בספר שמות, 10 בספר ויקרא, 5 בספר במדבר ו-2 בספר דברים.
2. כתב יד פרמא¹⁵ שבסופו מצויה רשימת ההוספות הזוהה לרשימה שבכתב יד הארלי, ולפניה כתובה הכתובת: "אלו ההוספות שהוסיף הרב ז"ל בפירוש החמישה חומשים שלו בפירוש זה בהיותו בעכו, וראיתי להעלותם עוד פה, אחד לאחד למצוא חשבון".
3. בכתב יד מינכן¹⁶ מופיעות ההוספות ללא ציון מיוחד. הן מתחילות מספר שמות וכוללות: 10 הוספות לספר שמות, 14 הוספות לספר ויקרא, 26 הוספות לספר במדבר ו-22 הוספות לספר דברים.

10. ראה סוף פירושו לפרשת "ויכולו" (בראשית ב') "...יום השישי, כנגדו האלף השישי שיש לנו היום חמישים ואחת שנה...".
11. שעועל, פרוש חזקוני לפי כתב יד המחבר, עמ' 10.
12. מרגליות, אנציקלופדיה לגדולי ישראל, ערך: ר' יהודה ברי אליעזר, כרך שני, עמ' 594.
13. הרב קלמן כהנא, הוספות הרמב"ן לפירושו לתורה, המעין ט', תשכ"ט.
14. שם, עמ' 27.
15. שם, עמ' 28.
16. שם, עמ' 29.

מכל האמור לעיל מתברר שהרמב"ן כתב את פירושו לתורה לפני שעלה לארץ. ההוספות משתייכות לכל חמשת החומשים. אם הרמב"ן היה כותב חלק מפירושו בארץ, לא היה צריך להוסיף הוספות לחומשים האחרונים. ההוספות נשלחו לחו"ל כתוספות לפירוש, ובמשך הזמן שובצו בתוך הפירוש עצמו. שעוועל מסביר בהתחלה שהרמב"ן כתב חלק מפירושו בארץ וכך כתב בספרו שפורסם בשנת תשי"ט¹⁷: "...ומכאן יש להסיק שפירושו על ספר במדבר וכן על ספרי ויקרא ודברים נכתבו בארץ". אך בשנת תשכ"ז כתב¹⁸: "אנו יודעים בבירור שהיה עם הרמב"ן בעלייתו לארץ - (מא"ר). גם פירושו על התורה שנוספו עליו עוד כמה הערות חשובות, כלומר גם פירושו לויקרא, במדבר, דברים, נכתב בחו"ל".

בסוף פירושו לספר שמות כתב הרמב"ן בשיר הסיום: "...וברוך ה' החפץ שלום עבדו, אשר עד הנה עזרו לבוא, המחדש נעוריו בשיבו...". האם הרמב"ן רצה לומר שגמר לפרש את חומש שמות כשהיה בן שבעים, כמו שאמרו חז"ל: "בן שבעים לשיבה?"¹⁹ נראה לי שדבר זה לא יתכן.

בעת הויכוח עם המומר פאבלו כריסטיאני היה הרמב"ן בן 69 שנים. בשבת שבה נגמר הויכוח נשא הרמב"ן דרשה בבית הכנסת בברצלונה הנקראת בפינו דרשת "תורת ה' תמימה"²⁰. באשר לתוכנה של הדרשה כותב שעוועל: "...ואולם מה שניתן לנו להניח בברור הוא, שבזמן שהיא נתחברה, נכתב כבר פירושו על התורה... מסתבר יותר שהקטעים הללו נלקחו מחיבור אחר מקיף יותר משנחשוב, שהדרשה היא שמשה יסד לפירוש על התורה".

אם בגיל 69 ניתן להניח בבירור שרוב פירושו על התורה נכתב הרי שפירושו לספר שמות בוודאי כבר נכתב. לכן, כשהזכיר הרמב"ן את שיבתו לא התכוון שהוא בן שבעים, אלא שהגיע לגיל מתקדם עד ששערותיו התחילו כבר להלבין.²¹

מתי והיכן כתב ר' חזקיה את חיבורו? אין לנו שום ידיעה מוסמכת, אך ברור שכתב אותו בהיותו צעיר. פרט זה נזכר פעמיים בשיר הפתיחה לפירושו. תחילת השיר הוא:

"נאום הצעיר חזקיה הדובר פה..."

ובהמשכו הוא כותב:

"ואל נא ידברו בי אלופי האבירים

בעשות צעיר כמוני ספר על ספרים".

17. שעוועל, פירושי התורה לרבנו משה בן נחמן, עמ' 9.

18. שעוועל, רבנו משה בן נחמן, תולדות חייו וכו', עמ' קצ"ב.

19. אבות, ה', כ"י.

20. שעוועל, כתבי רבנו משה בן נחמן, א', עמ' קל"ט.

21. ראה הושע, ז', ט' ומשלי, כ', כט.

כבר כתבתי שיש רמזים בעלי משקל המרמזים על כך כי פירושו נלכתב בצרפת. על הקשרים שבין יהודי צרפת לבין יהודי ספרד אין צורך להרחיב את הדיבור. בדרשתו לראש השנה שדרש בעכו²², סיפר הרמב"ן כי בילדותו חידש חידוש מסוים: "והרציתי הדבר לפני רבני צרפת, אל הרב ר' משה בר שניאור ואל אחיו ר' שמואל ואל הרב ר' יחיאל מפריש, אל ידי קרובי הרב יונה שלמד שם". הוא סיפר גם שקיבל תשובה על חידושו.

ידוע שבעת הויכוח על ספרי הרמב"ם שלח אגרת לרבני צפון צרפת. ר' חזקיה מעיד על עצמו בשיר הפתיחה:

"ושוטטתי במדינות למצוא פירושי חמישה ספרים
ומצאתי מהם פירושים למינהם עד עשרים..."

ר' חזקיה מעיד על עצמו שלא חיכה עד שהפירושים יגיעו אליו אלא היה פעיל בחיפוש אחריהם, ואף שוטט במדינות לחפש אותם. מדינות - לפחות שתיים: פרובאנס בדרום צרפת היא הקרובה ביותר, ואחריה מלכות ארגון - מקום מושב הרמב"ן - שהייתה בפנינה הצפונית מזרחית של ספרד. לא יתכן שר' חזקיה לא שמע על הרמב"ן שהיה גדול הדור בספרד.

ניתן איפוא לסכם שהרמב"ן חיבר חיבורו בגירונה אשר בספרד, בה נולד ובה חי, עד שעלה לארץ. כמה שנים לפני עלותו ארצה, השלים את חיבורו שהיה נפוץ בספרד. מעכו שלח הוספות שנספחו לפירוש מאוחר יותר. ר' חזקיה חיבר את פירושו בצרפת כשהיה צעיר.

כל הפרטים שהועלו עד כה חלקם עובדות מוכחות וחלקם השערות. אמנם מבוססות למדי, אך עדיין הם בגדר השערות. האם נוכל לומר שהן כולן אמת? ושאלה נוספת: בסופו של דבר, האם ר' חזקיה ראה את פירוש הרמב"ן או לא? במידה ואצליח להוכיח התייחסות ברורה, ללא פקפוק, של ר' חזקיה לפירוש הרמב"ן, נוכל לענות על שתי השאלות בחיוב.

ג. התייחסות הרמב"ן ור' חזקיה אל רש"י

להבנת ההוכחות שאביא להלן חשוב לברר את התייחסותם של רמב"ן ור' חזקיה אל רש"י. בהקדמת הרמב"ן לפירושו לתורה הוא כותב:

"...ואשים למאור פני נרות המנורה הטהורה
פירושי רבנו שלמה עטרת צבי וצפירת תפארה
מוכתר בנמוסו במשנה ובגמרא
לו משפט הבקורה

²² שְׁעוּעֵל, כתבי רבנו משה בן נחמן, א, עמ' קל"ט.

בדבריו אהגה, באהבתם אשגה, ועמהם יהיה לנו משא ומתן דרישה וחקירה...".
 כלומר אמנם לרש"י משפט הבכורה, אבל לדעת הרמב"ן הוא ראשון בין שוים, ולכן לא יהסס לשאת ולתת עמו וינהל דרישה וחקירה בפירושו. רמב"ן אינו נרתע מלחלוק על פירוש רש"י, וכך הוא אף מרשה לעצמו לכתוב על פירושו: "אין בפירוש הזה טעם או ריח"²³. "זה כפי פשוטו איננו נכון, ולפי המדרש איננו אמת"²⁴. וכן "ואלה דברים בטלים"²⁵, "אין זה מכוון כהוגן"²⁶. רמב"ן אף מורשה לעצמו "לחלק ציונים לרש"י"²⁷: "דעתו של הרב... וכן הדבר לפי דעת"²⁸... לשון רש"י ויפה פירש"²⁹.

לעומתו ר' חזקיה כתב בשיר הפתיחה שלו לפירוש חזקוני:
 "...ואני אין אני כמשיב על דברי רבנו שלמה
 אלא כמוסיף על דבריו, ירבה האל שלומו...".
 ואמנם ר' חזקיה מתייחס אל רש"י כאל סמכות. רש"י הוא המפרש היחידי שר' חזקיה מזכירו בשמו בכל פעם שהוא מתייחס אל פירושו. אף פעם אינו מחלק לו ציונים ואינו מעיר הערות מזלזלות.

ד. חז"ל, רש"י, רמב"ן וחזקוני

עתה נראה דוגמאות מפירוש חזקוני המוכיחות שהוא התייחס במישרין לפירוש רמב"ן. לכל ההוכחות שנביא יש מבנה אחיד. רש"י מסתמך בפירושו על מקור מדברי חז"ל. רמב"ן שמרשה לעצמו לחלוק על רש"י, מצטט את רש"י וסותר אותו. ר' חזקיה עונה לרמב"ן. הוא מבטל את סתירתו ומוכיח את צדקת פירושו של רש"י.

אם יהיה מי שישאל: אולי ר' חזקיה שאב את נימוקו המבטל את דברי הרמב"ן מאחד המפרשים שפירושיהם לא הגיע לידינו? נענה לו בפשטות: לענייננו חשובה ההוכחה שר' חזקיה עונה לרמב"ן. מניין שאב את נימוקיו? אין זה מעלה ואין זה מוריד.

23. בראשית, ו', ג' ויקרא, יט', טז; במדבר, י', לה.

24. בראשית, ט', ד.

25. שמות, י', יד.

26. שמות, כ"א, ד.

27. כתוב ב"שולחן ערוך" בהלכות כבוד אב ואם: ולא יסתור דבריו, ולא יכריע את דבריו בפניו, אפילו לומר: נראין דברי אבא, לדעת חז"ל "חלוקת ציונים" לגדול ממך, היא זלזול בכבודו.

28. ויקרא, י', ט.

29. ויקרא, י"ט, כג; במדבר, ט"ז, ה; שם, כ"ד, ז; דברים, כ"ט, יז; שם, ל"א, כג.

1. סולם יעקב

כתוב בבראשית רבה ס"ט, ז': "אמר ר' אלעזר בשם ר' יוסי בן זמרא - הסולם הזה עומד בבאר שבע ושיפועו מגיע עד בית המקדש". הביטוי "ושיפועו מגיע עד בית המקדש" - אינו ברור. אם נניח שהכוונה כי ראש שיפועו של הסולם מגיע עד בית המקדש יוצא, שיעקב הישן בלוח נמצא מחוץ לתחום הסולם. על כן, רש"י מצטט את המובאה מבראשית רבה בשינוי ומוסיף הסבר: "כי אם בית אלוקים" (בראשית, כ"ט, יז). "אמר ר' אלעזר בשם ר' יוסי בן זמרא. הסולם הזה עומד בבאר שבע ואמלע שיפועו מגיע כנגד בית המקדש, שצאר שבע עומד צדומה של יהודה, וירושלים צפונה, צנבול שבין יהודה וצנימין, וזית אל היה צלפון של נחלת צנימין, נמלא סולם שרגליו צנאר שבע וראשו צנית אל, מגיע אמלע שיפועו נגד ירושלים...".

רמב"ן מצטט באריכות את כל פירושו של רש"י, את הקטע מבראשית רבה והוא שואל: "...ועוד שאין האמצעות (של הסולם - מא"ר) נקרא שיפוע הסולם, ועוד מה טעם להיות כנגד בית אל, והאמצע אינו מורה על דבר יותר מכול. שעוועל מסביר את קושיית הרמב"ן³⁰: "בשלמא ראש הסולם או רגליו, מקום שהסולם עומד שם, יש קדושה, אבל מקום אמצע הסולם איזו חשיבות יש בו להיות אמצעיתו כנגד בית המקדש?"

ר' חזקיה עונה לרמב"ן: "אין זה כי אם בית א-לוקים" (שם, שם)... נמצא סולם שרגליו בבאר שבע וראשו מגיע בבית אל, היא לוח, אמצע שיפועו כנגד ירושלים, ושם בירושלים מוצב עמוד שעליו מתהפך הסולם...". נמצא שלדעת ר' חזקיה יש חשיבות לאמצע שיפועו של הסולם כמו שפירש רש"י, ואילו למקום רגליו של הסולם ולמקום ראשו אין חשיבות שהרי אם הסולם מסתובב לכיוונים שונים הרי ראשו ורגליו נמצאים כל פעם במקום אחר. ראינו את הרצף שבהתפתחות המשא ומתן בין המפרשים: כאמור, אין שום חשיבות מאין שאב ר' חזקיה את הרעיון של הסולם המסתובב הניצב על העמוד. לענייננו חשוב, שיש לפנינו מקרה ברור שבו ר' חזקיה עונה ישירות לרמב"ן.

2. "צו את אהרון" (ויקרא ו', ב)

בתורת כוהנים פרשתא א, א כתוב: אמר ר' שמעון: "ביותר עדיך הכתוב לזרו במקום שיש בו חסרון כיס". רש"י מצטט את דברי ר' שמעון ככתבם. רמב"ן מצטט את דברי ר' שמעון המובאים ברש"י ומעיר: "וכתב רש"י... ומדרשו של

30. הערה 21 ב"תורת חיים" במקום.

ר' שמעון אינו על זו הצואה (לא על הצו הזה - מא"ר) כי כאן אין בו חסרון כיס לבני אהרון המצווים בה. אבל יש להם רווח ושכר בכל הקורבנות גם בעולה" (שהם מקבלים את העור שלה - מא"ר).

ר' חזקיה מצדיק את רש"י ומזכיר לרמב"ן שיש כאן חסרון כיס: "כי אם לא עשה העניין כמשפט, צריך לעשות אחר, והראשון בטל ואבד, הרי הוא חסרון כיס". "הרי הוא חסרון כיס" נראה כתשובה לטענה כי אין בו חסרון כיס.

3. המקלל

"יבתוך בני ישראל (ויקרא כ"ד, י) מלמד שנתגייר" (תורת כוהנים פרשתא י"ד, א). רש"י מצטט את תורת כוהנים ככתבה (שם, שם). רמב"ן כותב (שם, שם): "והצרפתים אומרים כי טעם הגרות מפני שהיה קודם מתן תורה, והיה משפטו לילך אחר הזכר, ממה שאמרו (יבמות עח): באומות הלך אחר הזכר, וכאשר נולד זה, לא מלו אותו כי מצרי היה בדינו, אבל כשגדל נתגייר לדעתו ונימול ואין דעתי כך...וקל וחומר הדבר, אם לאחר מתן תורה שהכותי הבא על בת אברהם, מחייבי לאוין ואין לו בה קדושין, היא מקוה טהרה לאומות להכשיר את ולדה להיות כמותה, לא כל שכן קודם התורה, שתהא מטהרת ולדה להיות כמותה, לחייבו במילה כורעו של אברהם ויהיה מכלל בני ישראל".

על כך כותב ר' חזקיה (שם, שם) "וואם תאמר אמאי צריך גרות הוא קים לך (יבמות מה) גוי ועבד הבא על בת ישראל הולד כשר? אלא יש לומר: הא דאמרין הולד כשר, הני מילי לאחר מתן תורה, והוה ליה היחס הולך אחר האם, והיא ישראלית. אבל הכא המצרי בא עליה קודם מתן תורה שהיא הייתה בת נת, ואין הולד כשר, והוה ליה היחס אחר האב והוא מצרי, לכן הוצרך גרות. הרמב"ן טוען בניגוד לרש"י כי לא הוצרך בגיור, אם אחר מתן תורה גופה של האם היהודיה מטהר את ולדה מהגוי להיות יהודי קל וחומר שלפני מתן תורה בודאי גופה מטהר אותו להיות יהודי.

על זה עונה לו ר' חזקיה איזה קל וחומר הוא זה? אחרי מתן תורה גופה מטהר את ולדה מהגוי בגלל שהיא יהודיה, אבל לפני מתן תורה היה לה מעמד של בת נח ולכן אינה יכולה לטהר את ולדה והולד התייחס אחר אביו הגוי והיה חייב בגרות כדעת רש"י.

אגב רמב"ן כתב: "והצרפתים אומרים", ואין לנו היום מפרש צרפתי שטוען שקודם מתן תורה היה הולך אחרי אביו הגוי פרט לחזקוני. מכאן אפשר היה

4. עבודתם של בני גרשון

את הפסוק "ואת כל אשר יעשה להם ועבדו" (במדבר, ד', כו) מתרגם אונקלוס: "וית כל דיתמסר להון ויפלחון". רש"י מביא את אונקלוס וסובר כמוהו, כתרגומו: "כל דיתמסר להון - לבני גרשון". רמב"ן מצטט את רש"י וחולק עליו: "...לשון רש"י... והנכון יותר "כל אשר יעשה להם" למשכן ולמזבח כי כלים רבים להם".

ואילו חזקוני מחזק את רש"י על ידי הבאת פסוק: "ואת כל אשר היו עושים שם הוא היה עושה" (בראשית, ל"ט, כב). שעוועל³¹ מסביר את כוונתו של ר' חזקיה, פירושו: "את כל המעשה אשר היו עושים שם, הוא (כלומר יוסף - מא"ר) היה עושה כי היה פקיד עליהם. אף כאן ביארו: ואת כל המעשה אשר יעשה להם (לבני גרשון - מא"ר) ועבדו".

אונקלוס ורש"י סברו שמדובר בעבודתם של בני גרשון, רמב"ן חלק עליהם וסבר שמדובר בעבודת המשכן והמזבח, בא ר' חזקיה והביא פסוק המוכיח שמדובר בעבודתם של בני גרשון כרש"י.

5. "ואם כך את עושה לי" (במדבר י"א, טו)

בספרי צ"א כתוב: "תשש כוחו של משה כנקבה שהראה לו הקב"ה הפורענות שהוא עומד להביא עליהם". רש"י מצטט את הספרי. רמב"ן מצטט את רש"י ומקשה עליו: "...לשון רש"י, ולא הבינותי זה, שכינוי את כלפי מי מעלה הוא?" הרמב"ן תמה איך אפשר לומר שתש כוחו של משה, הלא המילה "את" מכוונת להי ולא למשה. ר' חזקיה העמיד את הרמב"ן על טעותו. רש"י לא טען שהמילה "את" מכוונת למשה, ר' חזקיה מעמיד את הרמב"ן על טעותו. רש"י לא טען שהמילה "את" מכוונת למשה וכך הוא כותב: "...פירוש שרוי בצער ובכעס היה, ולא היה יכול לגמור הדבר ולומר אתה ואומר אליו "את" כאדם המתאנח שבתחילת אנחתו אינו יכול לגמור נשימתו".

6. ושם בת אשר שרח" (במדבר כ"ו, מד)

אונקלוס תרגם "ושם בת אשר שרח". רש"י אינו מתייחס לתרגום אונקלוס, אבל הוא כותב בעקבות התלמוד (סוטה, יג): "לפי שכייתא קיימת בחיים מנאכ כלן". הרמב"ן מצטט את רש"י ומביא גם את תרגום אונקלוס בנוסח שאינו זהה עם תרגום אונקלוס המצוי בידינו היום. וכך הוא כותב:

31. שעוועל, פרוש חזקוני על פי כתב יד המחבר "הוא היה עושה", עמ' תל"ג, הערה למטה.

"...ואונקלוס תרגם: ושם בת אתת (אשת) אשר שרח", ובהמשך הוא מסביר למה התכוון אונקלוס בתרגומו: "נתכוון בזה לומר כי הייתה בת יורשת נחלה, ולכן הזכירה הכתוב בכאן... ואילו הייתה בת אשר עצמו, לא הייתה יורשת כי בנים זכרים היו לו, אבל הייתה בת אישתו מאיש אחר, לא היה לו בן, והייתה נחלתו לבתו".

ר' חזקיה מצטט את אונקלוס בנוסח שהביאו הרמב"ן והוא שואל: "אם היא הייתה בת איש אחר מי ילדה? אם אחד מן השבטים ילדה, אמאי לא הזכיר שמו עליה? ואם איניש מעלמא ילדה, למה נתייחסה על יעקב אבינו?" לסיום, ר' חזקיה מסכם: "ברדתם למצרים מנה שרר תחילה (בראשית, מ"ו, יז), לפי שהיא הייתה על אחיה גדולה בשנים, וכאן שנמנו בשביל חלוקת הארץ מנאה אחרונה לפי שלא נטלה חלק בה, ודינה שכבר מתה לא מנה". ר' חזקיה תומך בפירוש רש"י, ששרר נזכרה כאן רק בגלל היותה בחיים (בניגוד לדינה שלא נזכרה משום שמתה) והוא דוחה את טענת הרמב"ן שזכרה כאן בגלל שנטלה חלק בירושת הארץ.

7. פרשת עגלה ערופה

ספרי כותב: "אל נחל איתן" (דברים, כ"א, ד) קשה. רש"י (שם, שם) מצטט את ספרי ומסביר את כוונתו: "קשט שלל נטצד". רמב"ן מצטט את רש"י ומוסיף: "ורבותינו אמרו (סוטה מז) שהוא נאסר לחרוש ולזרוע בו לעולם, אם כן הן אזהרות, שהזרוע או העובד בו, עובר בלאו הזה". שעוועל מסביר את ההבדל בין רש"י לבין הרמב"ן³²: לפי דעת רבותינו (זו גם דעת הרמב"ן - מא"ר) המאמר: "אשר לא יעבד בו ולא יזרע" הוא להבא, ולרש"י דסבירא ליה, שלא נעבד הוא לשעבר. חזקוני נחלץ לתמוך ברש"י: "אשר לא יעבד" שלא היו בו גבים להשקות קרקע הסמוך לו (בעבר - מא"ר) והוא ממשיך: "את העגלה" סימן ואות כשם שהעגלה תמה ונקיה, שלא עשתה שום דבר, והקרקע בתולה (שלא נעבדה עד עכשיו - מא"ר) כך אנו נקיים מן הרציחה".

הרמב"ן ממשיך להסביר למה המקום לא יעבד להבא: ד"ה "וכל זקני העיר ההיא" וכו' (שם, שם, ו), "אבל הרב אמר במורה הנבוכים כי הטעם (לכל הטקסט של עריפת העגלה - מא"ר) לגלות על הרוצח ולבער דמו, וכשיצאו הזקנים והתעסקו במדידה... וכשיחקר העניין יאספו הזקנים ויביאו העגלה, ורבו בני אדם לדבר בו, אולי יגלה הדבר... ויתחזק העניין בהיות המקום אשר תערף בו העגלה לא יעבד בו ולא יזרע לעולם, יכירו בו רואין וידברו בו, והנה לפי הטעם הזה יש בתחבולה הזו תועלת".

32. "תורת חיים", במקום הערה 97.

על כך עונה ר' חזקיה: ד"ה "כי תעשה הישר" (שם, שם, ט) "שמתוך הרגש המדידה יהיה נודע מי הכהו". כלומר ר' חזקיה סבור שהפרסום שיעשה בעת המדידה בין העיר הקרובה למקום הרצח לבין הנהר די בה לגרום שהעניין יהיה לשיחת היום ואולי יגרום לגילוי הרצח, ואין צורך לאסור לשם כך את עיבור הקרקע להבא. שוב ראינו גם כאן כיצד ר' חזקיה מגן על עמדת רש"י בניגוד לדעת הרמב"ן.

8. ולא קם נביא כמשה אשר ידעו ה' פנים אל פנים (דברים, ל"ד, י)

מפרש רש"י: "שהיה לבו (של משה - מא"ר) גס בו (רגיל אליו - מא"ר) ומדבר אליו בכל עת שירצה, כענין שנאמר: יעתה אעלה אל ה' (שמות, ל"ב, ל). עמדו ואשמעה מה יצווה ה' לכם (במדבר ט', ח) לפי פשט הפסוק ה' ידע את משה פנים אל פנים ולא משה את ה'. ואילו רש"י מוכיח מתוך הפסוקים שמשה ידע את ה' ופנה אליו בכל עת שראה.

רמב"ן מצטט את רש"י וחולק עליו, וכך הוא כותב: "...לשון רש"י, ואיננו נכון... כי לא רצה להזכיר שידעו משה כן, לכבוד של מעלה...". לדעת רמב"ן האמירה שמשה ידע את ה' פנים אל פנים היא פגיעה בכבוד ה'. על כך מגיב חזקוני שאין זו בכלל פגיעה בכבוד ה', שהרי ה' בעצמו העיד על כך וכך הוא כותב: "פנים אל פנים" כדכתיב... 'ותמונת ה' יביטי' (במדבר, י"ב, ח). גם כאן הביא החזקוני הוכחה מכרעת כדעת רש"י ונגד הרמב"ן. לאחר שראינו כי ר' חזקיה מגיב במישרין להשגות הרמב"ן על רש"י נראה שאפשר לקבוע בברור: הרמב"ן כתב את פירושו לתורה בספרד. ר' חזקיה, שהיה צעיר, ראה את הפירוש והתייחס אליו.